

Проблеми безпеки у договірній концепції Томаса Гоббса: аксіологічний аспект

Дзьобань Олександр Петрович,
доктор філософських наук, професор

Проблема безпеки має велике значення для будь-якої людської спільноти у зв'язку з необхідністю попередження й ліквідації загроз, здатних позбавити людей матеріальних і духовних цінностей, а в деяких випадках і життя. У сучасних суспільствах, незважаючи на наявність інститутів прав людини, які покликані забезпечувати необхідні умови існування індивідів, безпека останніх залишається надзвичайно актуальною, оскільки задоволення саме цих інтересів є певною умовою здійснення всіх інших інтересів. У зв'язку з цим важливим є ретроспективний аналіз і переосмислення ключових питань, пов'язаних з визначенням проблеми безпеки, вихідних дефініцій, з вибором найбільш придатних концепцій для реалізації основоположних моментів даної проблеми.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що, незважаючи на солідну дослідницьку базу спадщини Томаса Гоббса, існує неоднозначність розуміння окремих аспектів його творчості, зокрема проблеми безпеки, чому й присвячена дана стаття. Тому метою й завданням статті є здійснення соціально-філософського та філософсько-правового аналізу теоретичної спадщини Томаса Гоббса стосовно опрацювання ідеї забезпечення безпеки^{1*}.

• Стаття присвячена філософському аналізу опрацювання Гоббсом ідеї забезпечення безпеки. Показано, що в своїй політичній теорії Гоббс виходив з того, що для досягнення безпеки необхідний абсолютизм верховної державної влади як цінність, причому заснований на непохитних підставах природного закону.

Ключові слова: безпека, право, закон, суверен, влада, держава.

• Стаття посвящена філософському аналізу розробки Гоббсом ідеї забезпечення безпеки. Показано, що в своїй політичній теорії Гоббс виходив з того, що для досягнення безпеки необхідний абсолютизм верховної державної влади як цінність, причому заснований на непохитних підставах природного закону.

Ключевые слова: безопасность, право, закон, суверен, власть, государство.

• The article is devoted to the philosophical analysis of development of Hobbs of idea of providing safety. It is noted that in the political theory Hobbs went out from that for achievement of safety absolutism of state sovereignty as value is needed, thus based on the inviolable grounds of natural law.

Keywords: safety, right, law, power, state.

Томас Гоббс (1588-1679 рр.) був першим мислителем Нового часу, який, за словами Б. Чичеріна, з чистих начал природного права розвинув повне й систематичне вчення про державу [1, с. 165]. У своїй політичній теорії він виходив з уявлень про безпеку держави як основної політичної цінності, причому для її досягнення він використовує абсолютизм верховної державної влади, заснованої на непохитних підставах природного закону.

В одному з перших розділів «Левіафана» Т. Гоббс починає свої міркування з приводу природного стану людського роду з досить несподіваної тези про природну рівність людей щодо фізичних і розумових здібностей і намагається цю досить спірну тезу довести по-своєму. З рівності здібностей він виводить рівність надій на досягнення цілей. А оскільки двоє людей

^{1*} Тема даної статті безпосередньо пов'язана з соціально-філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та культурологічні проблеми духовного життя суспільства та розвитку особистості», яку здійснює кафедра філософії Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

не можуть володіти однією річчю, то між ними виникає ворожнеча (війна). Причини ворожнечі людей, згідно Т. Гоббсу, знаходяться у самій природі людини, і таких основних причин три: *суперництво, недовіра, жага слави*. *Суперництво* рівних по природі людей супроводжується насильством і виникає з приводу їхніх домагань на будь-які об'єкти власності: майно іншої людини, вона сама, її родина, діти, худоба тощо. *Недовіра* між людьми призводить до того, що люди використовують насильство з метою самозахисту. *Жага слави* призводить людей до того, що вони вдаються до насильства з метою домогтися від інших почесей, визнання своєї переваги, більшої поваги тощо.

Т. Гоббс не погоджується з добре відомою в історії політичної думки тезою Аристотеля про те, що людина є суспільна тварина й не може жити поза спілкуванням. Навпаки, Т. Гоббс переконаний, що люди не відчують ніякого задоволення від життя в суспільстві й змусити людей жити разом і мирно між собою може тільки верховна влада, яка тримає всіх у покорі. Т. Гоббс переконаний, що «поки люди живуть без загальної влади, яка тримає всіх їх у страху, вони перебувають у тому стані, що називається війною, і саме в стані війни всіх проти всіх» [2, с. 87]. У цьому природному стані немає місця для працьовитості, оскільки нікому не гарантовані плоди його праці. Отже, немає землеробства, судноплавства, морської торгівлі, зручних будинків, немає знання земної поверхні, обчислення часу, ремесла, літератури, немає суспільства. Зате в природному стані є вічний страх і постійна небезпека насильницької смерті, й життя людини є самотнім, бідним, безпросвітним, тупим і короткочасним.

Стан війни всіх проти всіх характеризується також тим, що поняття правильного й неправильного, справедливого й несправедливого не мають тут місця. Мірою добра й зла для людини, що перебуває в природному стані, є її особисті потяги. Там, де немає верховної влади – немає закону, а там, де немає закону – немає несправедливості. Зазначений стан характеризується відсутністю власності, володіння, точного розмежування «мого» і «твого». У природному стані, робить висновок Т. Гоббс,

людина перебуває в поганому положенні, і вийти із цього стану вона може почасти завдяки своїм пристрастям, а почасти – завдяки розуму.

Пристрасті, які роблять людей схильними до миру, є такими. По-перше, це страх смерті, по-друге, бажання речей, необхідних для гарного життя, і, по-третє, надія придбати їх своєю працьовитістю. А розум підказує прийнятні умови миру, на основі яких люди можуть дійти згоди. Ці умови суть те, пише Т. Гоббс, що називається природними законами.

Перш ніж дати своє розуміння природному закону, Т. Гоббс дає визначення природному праву: «Природне право є свобода всякої людини використовувати власні сили за своїм розсудом для збереження власної природи, тобто власного життя, і, отже, свобода робити все те, що, за її судженням, є найбільш прийнятним для цього» [2, с. 89]. Свободу він розуміє як відсутність зовнішніх перешкод, які позбавляють людину можливості робити те, що вона хоче. Звернемо увагу на ту обставину, що Т. Гоббс визначає поняття «право» через поняття «свобода». Т. Гоббс також дає своє визначення природному закону. «Природний закон є припис, або знайдене розумом загальне правило, відповідно до якого людині забороняється робити те, що згубно для її життя або те, що позбавляє її засобів до збереження, і зневажати тим, що вона вважає найкращими засобами для збереження життя» [2, с. 89]. Т. Гоббс пропонує розрізняти *право* і *закон*, хоча ці поняття, зазвичай, змішують. Тим часом право полягає у свободі робити або не робити щось, а закон визначає й зобов'язує до того або іншого аспекта цієї альтернативи.

У природному стані кожна людина має право на все, навіть на життя іншої людини. Тому доти, поки зберігається право всіх на все, ніхто не може бути впевненим, що проживе відведений йому природою час для життя. Отже, перший припис, або загальне правило розуму зазначає, що будь-яка людина має прагнути миру. У цьому полягає *перший* і *найголовніший природний закон*: варто шукати миру й сприяти йому. Якщо в людини не буде надії досягти миру, то за нею залишається природне право захищати себе всіма можливими засобами.

Другий природний закон. У випадку згоди на те інших людей, людина повинна відмовитися від

права робити все, що вона хоче в тій мірі, у якій це необхідно в інтересах миру і самозахисту; людина має задовольнятися таким ступенем свободи стосовно інших людей, який вона допустила б в інших людях стосовно себе. Мотивом і метою при зреченні від права є гарантія безпеки людської особистості. Безпеку Т. Гоббс розуміє як збереження життя й забезпечення засобів такого збереження життя, за якого життя не стало б важким [2, с. 92]. Взаємне перенесення права, або обмін прав, є тим, що люди називають договором.

Під час формулювання другого природного закону Т. Гоббсу довелося вдатися до поняття громадянського стану, який він одночасно ототожнив з поняттям держави, і визначив останню як організацію примусової влади. Т. Гоббс пояснив, якщо природний стан є стан війни всіх проти всіх, то в громадянському стані є влада, встановлена для надання примусового впливу на тих, хто без такого впливу порушив би своє слово. Т. Гоббс зазначив, що державою він вважає організацію примусової влади.

Звернемо увагу на те, що перший закон природного права проголошує мир і безпеку як головні політичні цінності, укорінені у розумі. Всі інші цінності повинні використовуватися лише як засоби досягнення миру. Так, другий природний закон підкоряє «миру й безпеці» таку політичну цінність, як свобода індивіда. У Т. Гоббса йдеться саме про свободу індивіда, яку він висловлює мовою правової аксіології: відмова кожного від своїх прав у тій мірі, у якій цього вимагають інтереси миру й безпеки. Держава (організація примусової влади) також є не самостійною й самодостатньою цінністю, а засобом досягнення миру й безпеки (самозбереження).

Третій природний закон свідчить, що люди повинні дотримуватися укладених ними угод. У цьому природному законі укладаються джерела й начала справедливості. Природа справедливості полягає у виконанні угод, що мають обов'язкову чинність, пише Т. Гоббс, але обов'язкова чинність угод починається лише з встановлення громадянської влади, досить міцної, щоб примусити людей до виконання своїх угод, і з чим збігається також начало власності.

Четвертий природний закон Т. Гоббс формулює так: людина, що одержала благодіяння

від іншої людини з її милості, а не з примусу, повинна поводитися так, щоб людина, яка зробила благодіяння, не мала розумної підстави каятися у своїй доброті.

П'ятий природний закон є законом люб'язності: кожна людина повинна пристосовуватися до всіх інших.

Шостий природний закон є законом прощення: за наявності гарантії відносно майбутнього людина повинна прощати минулі образи тим, хто, виявляючи каяття, бажає цього.

Сьомий закон проголошує, що у разі помсти (воздаянні злом за зло), люди повинні погоджуватися не з розмірами заподіяного зла, а з розмірами того блага, яке має бути після помсти. Відповідно цього закону людям забороняється накладати покарання з якою-небудь іншою метою, аніж виправлення злочинця або застереження інших.

Восьмий закон встановлює наступне: жодна людина не повинна діяти, словом, або жестом виявляти ненависть або презирство щодо іншої людини.

Міркуючи з приводу *дев'ятого закону*, Т. Гоббс пише, що в природному стані всі люди рівні, а існуюча в цей час нерівність була введена громадянськими законами. Він зауважує, що дотримується доктрини Аристотеля про природну нерівність людей, яка є основою його «Політики». За Аристотелем, є люди, призначені самою природою до керування, як найбільш мудрі, інші ж, що володіють міцним тілом, – до служби, начебто поділ на хазяїв і слуг було встановлено не угодою людей, а різницею розумових здібностей. Але такий умовивід Аристотеля спростовують не тільки розум, але й досвід. Адже, не без гумору зазначає Т. Гоббс, мало знайдеться дурнів, які не хотіли б самі управляти собою. Формулюючи *дев'ятий закон*, Т. Гоббс пише, якщо природа зробила людей рівними, то ця рівність повинна бути визнаною; якщо ж природа зробила людей нерівними, то рівність все-таки повинна бути допущеною, оскільки люди вважають себе рівними й вступають у договір не інакше, як на рівних умовах. Сам же закон установлює, що кожна людина повинна визнавати інших рівними собі від природи. Порушенням цього

правила є гордість. Таким чином, Т. Гоббс не наполягає на рівності людей як на емпіричному факті, а визнає рівність як політичну вимогу або, інакше кажучи, як політичну цінність.

З цього закону випливає наступний: вступаючи в мирний договір, жодна людина не повинна вимагати надання собі якого-небудь права, надати яке будь-якій іншій людині вона не погодилася б. Якщо людина призначена бути суддею в суперечці між двома людьми, то наступний *десятий природний закон* пропонує, щоб вона неупереджено їх розсудила. За цим законом неподільні речі мають бути, якщо це можливо, використані спільно, причому, якщо кількість речей дозволяє, – використані без обмеження, в іншому випадку – пропорційно числу тих, хто має право. Однак є речі, які не можуть бути ані поділені, ані використані спільно. У цьому випадку природний закон, що пропонує неупередженість, постановляє, щоб право володіння в цілому, або, інакше (якщо встановлюється почергове користування), надавалося за жеребом. Те, що всім людям, які є посередниками миру, повинна бути надана гарантія недоторканності, – це теж природний закон. Інший *природний закон* – *одинадцятий* – радить: у випадку суперечки сторони повинні підкорити своє право рішення третью особи – арбітра.

«Такі природні закони, що пропонують мир як цінності збереження людей у масі й стосовні лише до вчення про громадянське суспільство» – резюмує Т. Гоббс [2, с. 109]. Звичайно, міркує він далі, більшості простих людей, що піклуються лише про їжу, ніколи займатися дедукцією й виводити самим ці природні закони із власного розуму. Але, щоб ніхто з людей не міг виправдовуватися незнанням цих законів, вони були резюмовані в одному легкому правилі, доступному розумінню навіть самої нездібної людини: *не роби іншому того, чого ти не бажав би, щоб було зроблено тобі*.

Природні закони є незмінними й вічними, тому що несправедливість, невдячність, гордість, лукавство та інші пороки ніколи не можуть стати правомірними. Наука про ці природні закони є моральна філософія. Таким чином, Т. Гоббс, виходячи з єдиного начала – збереження безпеки спільноти як головної цінності людського

співжиття, виводив як юридичні, так і моральні закони, які злилися в його теорії в одне ціле.

Т. Гоббс вважав, що в природному стані те, що він формулює як природні закони, існує як певна природна схильність людей, про яку за допомогою розуму можна зробити певний умовивід. Ці приписи розуму зазвичай називають законами, що, однак, не відповідає їхній сутності, оскільки ці приписи є лише певними умовиводами, а законом, у власне юридичному сенсі, є тільки те, що видано верховною владою й опирається на меч держави. Виходячи з цього, можна зрозуміти, чому для Т. Гоббса не існувало більш високої інстанції в питаннях права й моралі, аніж держава, яка за допомогою законів регулює політичну поведінку людей (зовнішню сторону поведінки). Тому, як справедливо констатує К. Хюбнер, на противагу Ж. Бодену, Т. Гоббс «відкидає природне право, визнаючи значення лише видаваного сувереном громадянського державного права. Природно-правові закони (як, наприклад, заборона крадіжок або вбивства) суть лише пусті формули, які є практично марними. Те, що вважається крадіжкою і в яких випадках це є крадіжкою, або те, що вважається убивством і в яких випадках це є вбивством у кримінально-правовому сенсі – все це потребує визначення винятково в межах законів, які встановлюють, що взагалі варто розуміти під «моїм» і «твоїм», під правом на життя й таке інше» [3, с. 84].

Розібравшись з питанням про природний стан людського роду й природних законів, другу частину «Левіафану» Т. Гоббс присвячує державі, стверджуючи, що для досягнення миру й безпеки люди створили штучну людину, «державу». Перебіг його міркувань такий. Від природи люди люблять волю й панування над іншими, але турбота про самозбереження й про більш сприятливе життя, тобто про безпеку, змушує їх обмежувати себе, живучи в державі. Їм необхідно дійти згоди, що базується на угоді й загальній владі (угода без влади, без меча – лише слова, які не можуть гарантувати людині безпеку).

Загальна влада спроможна захищати людей від вторгнень чужоземців і від несправедливостей, заподіюваних один одному. Але для цього вона повинна бути єдиною, зосередженою в руках одного суб'єкта (індивідуального або колек-

тивного). Єдність влади полягає не тільки в тому, що вона персоніфікується в єдиному суб'єкті, але й у тому, що загальна влада як би засновується кожною людиною. «Інакше кажучи, для встановлення загальної влади необхідно, щоб люди призначили одну людину або групу людей, які виявилися б їхніми представниками: щоб кожна людина вважала себе довірительом щодо всього, що носій загальної особи буде робити сам або змусить робити інших відносно загального миру й безпеки, і визнає себе відповідальним за це; щоб кожний підкорив свою волю й судження волі й судженню носія загальної особи» [2, с. 119]. Якщо це відбулося, пише Т. Гоббс, то велика кількість людей, об'єднаних у такий спосіб в одній особі, називається державою. Він дає наступне визначення сутності держави: «державою є єдиною особою, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору між собою величезна кількість людей, для того, щоб ця особа могла використати чинність і кошти всіх їх так, як визнає за необхідне для їхнього миру й загального захисту» [2, с. 119].

Верховна влада, за Т. Гоббсом, може засновуватися двома шляхами. По-перше, силоміць і, по-друге, за добровільною згодою. Заснована за добровільною згодою держава називається політичною, або заснованою на встановленні. В історії політичної думки Т. Гоббс, поряд з Дж. Локком і Ж.-Ж. Руссо, є представником так званої договірної теорії походження держави. І хоча в Т. Гоббса ми не знайдемо безпосередньо словосполучення «договірна теорія походження держави», але, разом з тим, цю теорію він розвиває, коли йдеться про «договір за узгодженням». Що стосується терміну «політична держава», то він згодом мав суттєве поширення. Розмову про права, що утворюють сутність верховної влади й одночасно є її ознаками, Т. Гоббс починає з цього типу держави.

По-перше, піддані в такій державі не мають права без дозволу суверена скинути його владу й повернутися до хаосу роз'єднаної юрби. По-друге, укладаючи договір, кожна людина укладає його одна з одною, а не з сувереном, тому не може мати місце порушення угоди з боку суверена й, отже, ніхто з його підданих не може бути звільнений від підданства під приводом того, що

суверен порушив які-небудь свої зобов'язання. Адже очевидно, що той, хто став сувереном, не укладав попередньої угоди з усіма своїми підданими. По-третє, якщо більшість оголосила когось сувереном, то не згодний з цим змушений підкоритися волі більшості.

По-четверте, оскільки в такій державі кожний підданий є відповідальним за всі дії суверена, то що б не робив суверен, це не може розглядатися, як неправомірна й несправедлива дія стосовно підданого. По-п'яте, жодна людина не може бути по праву страченою або якимось інакше покараною ким-небудь зі своїх підданих. По-шосте, оскільки в компетенції суверена перебуває забезпечення миру й безпеки, і він може робити все, щоб запобігти внутрішнім розбратам і загрозам ззовні, то до компетенції верховної влади входить і суддівство з приводу того, які думки й вчення перешкоджають, а які сприяють миру й безпеці. Верховна влада має визначити, «хто повинен розслідувати доктрини всіх книг, перш аніж вони будуть опубліковані» [2, с. 59].

Як зазначає Т. Гоббс, «дії людей обумовлені їхніми думками, і в гарному керуванні думками полягає гарне керування діями з метою запровадження серед них миру й згоди» [3, с. 122]. По-сьоме, верховній владі належить право засновувати громадянські закони, особливі закони кожної окремої держави, передусім – закони про власність. По-восьме, складовою верховної влади є право юрисдикції, тобто право розгляду й вирішення всіх суперечок, що можуть виникнути щодо закону, як громадянського, так і природного, або щодо того або іншого факту.

По-дев'яте, до компетенції верховної влади належить право оголошення війни й укладення миру з іншими державами. Це – право судити про те, що потрібно на даний момент в інтересах загального добра і яких чинностей мають набути для досягнення даної мети зібрані, озброєні й оплачені сили, а також, яка сума повинна бути зібрана з підданих для покриття видатків. Верховна влада має право розпоряджатися військами держави, суверен завжди є верховним головнокомандувачем. По-десяте, до верховної влади належить право всіх радників, міністрів та інших посадових осіб і чиновників, як цивільних, так і військових. По-одинадцяте, суверен може як

нагороджувати й заохочувати людей до служіння державі, так і накладати покарання й безчестити тих, хто наносить їй шкоду. По-дванадцяте, суверену належить право роздавати почесні титули, встановлювати градацію цінностей людей, які зробили або є спроможними зробити послугу державі.

За такими ознаками визначається верховна влада. Ці права є непередаваними й неподільними. Це Т. Гоббс доводить у такий спосіб. Є такі права (вони не ввійшли в перераховані вище), які можуть бути переадресовані сувереном комусь іншому. Але, якщо він передасть комусь іншому право розпоряджатися військами, то збереження за собою права судової влади буде даремним, оскільки в нього не буде чинності привести закони до виконання. Якщо він поступиться кому-небудь правом стягувати податки, то пустим залишається його право розпоряджатися військовими чинностями. Якщо він відмовиться від права цензури тих або інших доктрин, то люди можуть повстати^{2*}.

Різновидів держави, заснованої на встановленні влади, може бути тільки три: монархія (верховна влада належить одній людині), демократія, або народовладдя (верховна влада належить зборам громадян, що представляють усіх, хто хоче брати участь у виборах), і аристократія (верховна влада належить зборам громадян, що представляють лише частину громадян). Інших видів правління бути не може, адже навряд чи хто-небудь назве анархію новою формою влади. Що ж стосується термінів «тиранія» і «олігархія», що зустрічаються, то це не назви інших форм правління. Ті, хто незадоволений монархією, називають її тиранією, а незадоволені аристократією називають цей вид влади олігархією. Але не варто вважати, що правління має одну форму, коли воно нам подобається, і іншу, коли воно нам не подобається, вважає Т. Гоббс.

Природно припустити, що Т. Гоббс цікавився питанням про зв'язок форм державного устрою й державно-політичних цінностей, таких як мир

і безпека. Дійсно, Т. Гоббс досліджував питання про те, як монархія, аристократія й демократія забезпечують головне призначення держави – мир і безпеку. З цієї токи зору перевагу він віддав монархії. Хід його міркувань такий. Будь-яка людина, наділена владою, має в собі два начала: як політик вона повинна піклуватися про загальне добро; як приватна особа вона дбає про свої власні інтереси, інтереси своєї родини, родичів і друзів. Якщо спільні інтереси перетинаються з її приватними інтересами, людина найчастіше віддає перевагу власним інтересам, тому що пристрасті є сильнішими за розум, отже, спільні інтереси найбільше переважають там, де вони поєднуються з приватними інтересами. Саме таке поєднання є в монархії. У монархії є один володар, який легко може задовольнити себе й наближених до нього, у той час як у членів зборів фаворитів і родичів набагато більше. Монарх може радитися з тими, чия думку вважатиме слушною. У демократіях поради дають особи, які мають на це право, і котрі найчастіше компетентні у придбанні багатства, аніж у знаннях. Порадниками стають також демагоги й оратори, які грають на публіку, щоб розпалити пристрасті, і шкодять інтересам справи. За такої ситуації таємне ведення справ, у якому часто виникає необхідність у державі, стає неможливим.

Далі від держави, заснованої на встановленні влади (за допомогою суспільного договору), Т. Гоббс переходить до розгляду держав, заснованих на придбанні, або деспотичної влади, або держав, заснованих на чинності (щоразу Т. Гоббс використовує ці різні поняття як взаємозамінні). В обох випадках – за договірною походження держави або за силового – спонукальним мотивом утворення держави, згідно теорії Т. Гоббса, є страх. Але, якщо в першому випадку страх перед іншим (а не перед сувереном) змушує людей домовлятися й обирати верховну владу, то в державах, заснованих на чинності, страх перед сувереном віддає людей їй у підданство. Це єдиний критерій, за яким ці два різних типи держави відрізняються між собою.

^{2*} Т. Гоббс переконаний, що громадянську війну в Англії спричинила неправильна думка, розповсюджена серед більшості населення, що зазначені права повинні бути розділені між королем, лордами й палатою громад. Він упевнений, що в найближчому майбутньому країна повернеться до його ідеї неподільності верховної влади. Тут, як відомо з наступних подій, Т. Гоббс помилявся.

Зазначимо, що питанню про державу, засновану на чинності, Т. Гоббс приділив значно менше уваги, аніж державі, заснованій на угоді (лише 1 главу з 15), а також інші критерії такого типу держав не завжди зрозумілі. Так, наприклад, він пише, що в державах, заснованих на придбанні, верховна влада створена силоміць. «А верховна влада створена силоміць, коли люди – кожен окремо або всі разом – більшістю голосів з остраху смерті або неволі беруть на свою відповідальність всі дії тієї людини або зборів, у владі яких перебуває їхнє життя або свобода» [3, с. 138]. Таким чином, як справедливо зазначає російський дослідник творчості Т. Гоббса Л. Зотова, і в цьому типі держави зберігається відповідальність підданих за всі дії суверена [4, с. 62]. Однакові також права й наслідки верховної влади [5].

Поняття «панування» Т. Гоббс використовує для держав, заснованих на придбанні. У них панування може бути набуте подвійним шляхом: шляхом народження й шляхом завоювання. Право панування на основі народження є право батька над своїми дітьми, така влада називається батьківською. Право панування на основі завоювання є право хазяїна над слугою, і така влада називається деспотичною. Т. Гоббс спеціально підкреслює, що право панування, як у першому, так і у другому випадках засноване на згоді підкорятися як батьківській владі, так і владі завойовника, і пояснює, чому це саме так.

Що стосується обов'язків суверена у сфері міжнародного права, то Т. Гоббс виходить з того, що міжнародне право й природне право одне й те ж саме. Кожний суверен при забезпеченні безпеки свого народу має те ж право, що може мати будь-яка людина при забезпеченні власної безпеки. Той самий закон, який диктує людям, які не мають громадянського правління, що вони повинні робити й чого уникати, диктує те ж саме державі, тобто совісті суверенних держав і верховних зборів, оскільки судилище природного права перебуває тільки в совісті, де царює не людина, а Бог.

На закінчення глави про державу Т. Гоббс висловив своє побажання й надію на те, що коли-небудь його короткий і ясний твір потрапить до рук суверена, який самостійно його вивчить і використає гоббсівські умоглядні істини на практиці.

Висновок. Сьогодні й у перспективі, очевидно, подальші адекватні реальній соціальній дійсності наукові розвідки в царині безпеки без опори на класичну спадщину видаються досить сумнівними. Безперечно, творчість Т. Гоббса, незважаючи на її цінність і перманентну актуальність, повністю не вичерпує всіх аспектів соціально-філософського й філософсько-правового осмислення проблеми безпеки. Однак погляди цього мислителя є найбільш показовими й можуть стати тим перспективним аспектом осмислення сутності безпеки, навколо якого будуватиметься майбутня система забезпечення безпеки як на національному, так і на глобальному рівнях.

Список використаних джерел

1. Чичерин Б. Н. Политические мыслители древнего и нового мира. – СПб: С.-Петербург. ун-т МВД России; Лань, 1999. – 331 с.
2. Гоббс Т. Левиафан. М.: Мысль, 2001. – 478 с.
3. Хьюбнер К. Нация: От забвения к возрождению. М.: Канон+; Реабилитация, 2001. – 399 с.
4. Зотова Л. В. Безопасность народа и государства как главная политическая ценность в учении Томаса Гоббса // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер.: Политология. – 2003. – № 4 – С. 55-64.
5. Дзьобань О. П., Разметаева Ю. С. Проблема індивідуальної та колективної безпеки у творчості Томаса Гоббса та Іммануїла Канта (філософсько-правовий аспект) // Проблеми філософії права. – Т. III. – № 1-2. – Київ-Чернівці: Рута, 2005. – С. 368-373.